

Bractwa kościelne w Przyrowie (XVII-XIX w.)

Istotną rolę w życiu religijnym spełniały bractwa kościelne, których początki sięgają starożytności pogańskiej. Z niej chrześcijaństwo zapożyczyło pewne wzorce stowarzyszeń. W chrześcijaństwie już na początku IV w. pojawiły się stowarzyszenia o charakterze liturgiczno-ascetycznym, które podejmowały również działalność charytatywną. Przy kościele św. Agnieszki DM w Rzymie istniały *virgines sacrae* (święte dziewice). Podobnie było w Konstantynopolu i Egipcie w V w., gdzie działalność prowadziły *stowarzyszenia gorliwych dziewic*. W tym czasie w Konstantynopolu odnotowano w dokumentach źródłowych także bractwa pogrzebowe, a na Zachodzie *collegia fossorum* (zrzeszenia grabarzy). Z czasem rozwinęły się również tzw. *braterstwo duchowe* wzajemnej modlitwy, rozpowszechnione początkowo wśród benedyktynów, a od VIII w. także wśród duchowieństwa diecezjalnego pod nazwą *fraternie przyjaźni*. Podobne bractwa zaczęły zakładać w strukturach kościelnych wierni świeccy. Zrzeszenia te miały aprobatę władzy kościelnej, a także posiadały wewnętrzną organizację i statuty regulujące ich działalność. Każde z bractw miało określony cel oraz sposoby jego realizacji. Członkowie bractw, w odróżnieniu od zgromadzeń zakonnych, nie składali ślubów i nie byli zobowiązani do życia we wspólnotach. Z biegiem czasu wspólnoty brackie objęły różne dziedziny życia publicznego. W Polsce, tak zorganizowane bractwa, pojawiły się dopiero w XIII i XIV w. Po Soborze Trydenckim nastąpiło ich odrodzenie, zahamowane wcześniej w wyniku Reformacji. Bractwa podejmowały m.in. obowiązek modlitwy o zwycięstwo Kościoła, wykorzenienie herezji, o pokój i zgodę władców chrześcijańskich. Ponadto kładziono nacisk na dokształcanie religijne. W tym celu powstawały bractwa katechetyczne, które podlegały Arcybractwu Nauki

Ks. ANTONI KACZMAREK – prezbiter archidiecezji częstochowskiej (ur. 1949 r.), mgr teologii, autor licznych opracowań o dziejach parafii Dmenin i Przyrów. W 2017 r. opublikował książkę pt. *Duchowieństwo dekanatu radomszczańskiego w latach 1819-1867 (studium strukturalno-biograficzne)*.

Chrześcijańskiej. Na potrzeby religijno-społeczne XVII i XVIII w. powstawały bractwa pogrzebowe, dobrej śmierci oraz o charakterze charytatywno-kultowym. Nie zabrakło też bractw ascetyczno-kultowych. Były one pod patronatem Matki Bożej Bolesnej, Wspomożycielki Wiernych lub mające wezwania świętych¹.

Rozwój inicjatyw brackich na ziemiach polskich po Soborze Trydenckim objął także miasto Przyrów. Miejscowość ta była położona nad rzeką Wiercią, ok. 30 km na wschód od Częstochowy. Początki jej wiążą się ze starą wsią królewską Komorów, leżącą na lewym brzegu rzeki Wiercicy². Miasto po drugiej stronie rzeki zostało lokowane na prawie niemieckim średzkiem przez Jakuba Rechickiego z Nagłowic 15 marca 1369 r. Stosowny dokument został wystawiony wówczas w Olsztynie, na mocy przywileju lokacyjnego króla Kazimierza Wielkiego³. Potwierdzali go kolejni władcy: Zygmunt August w 1554 r. (dodał trzy jarmarki), Stefan Batory w 1576 r., Zygmunt III Waza w 1602 r., Władysław IV w 1633 r. i Michał Korybut Wiśniowiecki w 1669 r. (dodał kolejne trzy jarmarki)⁴. Niestety Przyrów, podobnie jak większość małych miasteczek, stracił prawa miejskie w 1870 r. w wyniku represji po upadku powstania styczniowego. Powstanie tutaj parafii należy upatrywać w początkach XIV w. Wydzielono ją wtedy z parafii Lelów i początkowo na siedzibę parafii wyznaczono drewniany kościół św. Mikołaja w Komorowie. Po lokacji miasta wieś Komorów znalazła się w jego granicach, a siedzibę parafii przeniesiono do kościoła św. Doroty w Przyrowie. Kościół św. Mikołaja natomiast pozostał wciąż pod opie-

¹ S. CHODYŃSKI, *Bractwo*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 2, oprac. M. Nowodworski, Warszawa 1873, 551-577; B. KUMOR, *Kościelne stowarzyszenia świeckie na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, PKan 10 (1967) 1-2, 289-356; K. KUŹMAK, *Bractwo kościelne*, EK 2, 1013-1020; E. WIŚNIEWSKI, *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne” 17 (1969) 2, 51-81; I. RUSECKI, *Z działalności duszpasterskiej bernardynów – III Zakonu Św. Franciszka z Asyżu. Bractwa i stowarzyszenia religijne*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 14 (2005), 195-214.

² B. CH[LEBOWSKI], *Przyrów*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9, red. B. Chlebowski – W. Walewski – F. Sulimierski, Warszawa 1888, 224-225. W katalogu diecezjalnym z 1879 r. o miejscowej parafii napisano: „Extra oppidum est *Sacellum S. Nicolai*, ex lapide cocto aedificatum in loco, ubi olim fuit villa Komorowo, per regem Casimirum M[agnum] in fudatione oppidi Przyrów civibus donata”. Zob. *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro anno Domini 1879*, Varsaviae [1879], 75.

³ *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski 1178-1386*, t. 1, wyd. E. Piekosiński, Kraków 1876, 302.

⁴ B. CH[LEBOWSKI], *Przyrów*, 224.

ką miejscowych duszpasterzy. Parafia przyrowska należała najpierw do diecezji krakowskiej, a od 1818 r. do diecezji kujawsko-kaliskiej⁵.

Z dostępnych źródeł wynika, że od połowy XVII w. ważnym punktem odniesienia w życiu religijnym tej parafii był obraz Najświętszej Maryi Panny Szkaplerznej. To dla podkreślenia niezwykłości wizerunku oraz jego godnego wyeksponowania dobudowano w 1645 r. murywaną kaplicę od północnej strony ówczesnego drewnianego kościoła parafialnego pw. św. Doroty DM. W 1676 r. kaplica została ubogacona ozdobną nastawą ołtarzową⁶. Kolejną świątynią, znajdującą się na terenie parafii przyrowskiej, był kościół szpitalny pw. św. Michała Archanioła. Usytuowano go około pół kilometra na wschód od kościoła parafialnego i powstał z fundacji ks. Jana Żychlina w 1609 r.⁷. Niestety, kościół ten, według wizytatora generalnego, ks. Jacka Kochańskiego, kanonika sandomierskiego, był w 1782 r. w tragicznym stanie. Wizytator zalecał nawet rozebranie go i ewentualne postawienie nowego, a drewno ze starego przeznaczyć na potrzeby biednych. Zalecenia nie zostały zrealizowane, gdyż kościół spłonął w pożarze 2 października 1783 r.⁸. Naprzeciw kościoła wystawiono dom, zwany *domus hospitalis*, dla zapewnienia schronienia dla biedaków i chorych⁹. Natomiast ksiądz, który był prebendarzem kaplicy Matki Bożej Szkaplerznej, pełnił obowiązki kapelana owego domu i w księgach metrykalnych podpisywał się jako *praepositus hospitalis przyroviensis* lub *capellanus hospitalis*¹⁰. Czwartą świątynią w granicach miejscowej parafii był kościół klasztorny pw. św. Anny. Wybudowany został na miejscu dawnego, drewniane-

⁵ *Catalogus...1879*, 75; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, red. J. Związek, Częstochowa 1978, 336-338; *Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2011*, red. P. Wolnicki i in., Częstochowa 2012, 461-463.

⁶ A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej w Przyrowie 1645-1907 (geneza i kult)*, Przyrów 2014, 10.

⁷ AACz, sygn. KD 67, 25.

⁸ AACz, sygn. KM 982, 1: „Anno D[omi]ni 1783. Die 2da Octobris. Zgożał kosciołek Hospitalny Michała Archanioła y z wszystkimi budynkami do niego należącemi. Domostw mieyskich 28 kilka, stodoł 28. Przyczyna tego ognia międlenie konopi. Ta rzecz nieszczęsna stała się w Dzień Czwartkowy ante Festum S. Francisci. X. Ł[ukasz] F[ilowski] in Przyrow, Curatus”.

⁹ AACz, sygn. KD 67, 27: „Naprzeciwko Kościoła iest Chałupa dla Ubogich postawiona z sienią, w ktorey Komorka z tarcicy przebudowana, okien dwa, komin z piecem, a w tyle Izby pod iednym dachem chlewikow dwa”.

¹⁰ AACz, sygn. KM 981, 28, 34v, 43v, 57; KM 982, 39v, 118v, 122; KM 983, 11; KM 984, 38v; KP 88, 3.

go kościoła w latach 1609-1668 przez starostę olszyńskiego i kasztelana sąddeckiego Joachima Ocieskiego, z przeznaczeniem dla zakonu bernardynów. Jednak po upadku powstania styczniowego władze carskie dokonały kasaty klasztoru (1864 r.), a zakonników wysiedlono¹¹.

Mimo, że na terenie miejscowej parafii znajdowały się cztery świątynie, to z całą pewnością tylko przy dwóch z nich (parafialnej i zakonnej) istniały bractwa kościelne. Z kościołem parafialnym w Przyrowie były związane dwa zrzeszenia religijne: Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej i Bractwo Miłosierdzia Bożego¹². Wydaje się jednak, że drugie z wymienionych bractw mogło wcześniej funkcjonować przy kościele szpitalnym, jednakże brak materiałów archiwalnych uniemożliwia jednoznacznego rozstrzygnięcia tej kwestii¹³. Przy przyrowskim kościele klasztorным bernardynów z kolei utworzono aż trzy organizacje brackie: Bractwo Paska Św. Franciszka, Bractwo Św. Anny i Bractwo Św. Antoniego¹⁴.

1. Bractwa kościelne przy świątyni parafialnej

1.1. Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej

Początków Bractwa Matki Bożej Szkaplerznej trzeba szukać w XIII w. Na Górze Karmel w Palestynie duchowi synowie Proroka Eliasza prowadzili życie modlitwy i umartwienia. Pielęgowali również nabożeństwo do Matki Bożej. W wyniku prześladowań ze strony muzułmanów musieli opuścić swoją siedzibę. Udali się początkowo na Cypr, potem na Sycylię, do Francji i Anglii. W Europie napotykali na różne trudności, które groziły nawet kasatą zakonu. Największym zagrożeniem był dekret Soboru Laterańskiego IV (1215 r.), który zabraniał zakładania nowych zakonów. Ponadto dekret nie uznawał dalszego działania tych zakonów, które nie były oparte na zatwierdzonych przez Kościół regułach. W tym czasie w Anglii szczególną świątobliwością odznaczał się Szymon Stock (1175-1265)¹⁵. Widząc grożące niebezpieczeństwo rozwiązania zakonu, błagał Najświętszą Maryję Pannę o pomoc. W nocy z 15 na 16 lipca 1251 r. miał widzenie. Ujrzał Maryję

¹¹ J. KAPUŚCIŃSKI, *Święta Anna*, EK 19, 384-385.

¹² A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej*, 41-44.

¹³ AACz, sygn. KP 88, Księga członków Bractwa Miłosierdzia Bożego parafii Przyrów założona 11 marca 1787 r., brak paginacji.

¹⁴ AACz, sygn. KP 94, 1-70, 79-215, 220-225.

¹⁵ J.W. GOGOLA, *Szymon Stock*, EK 19, 227.

w otoczeniu Aniołów, która podała mu szkaplerz koloru brązowego, mówiąc do niego: „Przyjmij najmilszy synu szkaplerz twego zakonu jako znak mego braterstwa, przywilej dla ciebie i wszystkich karmelitów. Kto w nim umrze, nie zazna ognia piekielnego. Oto znak zbawienia, ratunek w niebezpieczeństwach, przymierze pokoju i wiecznego zobowiązania”. Ponadto Maryja obiecała obfite łaski i zbawienie należącym do Zakonu wiernie wypełniającym swoje śluby, jak również należącym do Bractwa Szkaplerza Świętego, którzy zachowują cnotę czystości według swego stanu, modlą się za Kościół. Wreszcie obiecała wszystkim łaskę, znaną jako „przywilej sobotni” – „Ja, ich Matka, w pierwszą sobotę po ich śmierci, wyzwolę z czyśćca i zaprowadzę na górę życia wiecznego”. Zakon ocalał. Jeszcze przed swoją śmiercią Szymon Stock zaopatrzone w listy polecające od papieża, bez przeszkód zakładał nowe klasztory w Brukseli, Liege, Malines, Gandawie, Utrechcie oraz w Szkocji i Irlandii. Siedemdziesiąt lat po wizji szkaplerznej św. Szymona Stocka Najświętsza Maryja Panna ukazała się papieżowi Janowi XXII i poleciła szczególną opiekę nad „Jej Zakonem Karmelitańskim”. Papież ten wydał 3 marca 1322 r. „Bullę Sobotnią”, w której potwierdzał obietnice Maryi. W wiekach XVI-XVII przywileje szkaplerza zatwierdzali kolejni papieże: Klemens VII, Paweł II, Pius V, Grzegorz XIII, Paweł V i Klemens X¹⁶. Stolica Apostolska uznała szkaplerz jako sakramentarium, czyli znak usposabiający do łatwiejszego przyjęcia łaski Bożej i pogłębiania życia duchowego. Szkaplerz obok różańca stał się więc jednym z podstawowych nabożeństw maryjnych w Kościele¹⁷.

Na ziemiach polskich bractwo szkaplerzne pojawiło się za sprawą karmelitów w XIV w. Jego rozkwit przypadł na drugą połowę XVII w. Prawdopodobnie związane to było z okresem klęsk żywiołowych. Takie formy kultu, jak nabożeństwo szkaplerza, które obiecywało ochronę Matki Bożej w życiu i opiekę po śmierci, sprzyjały jego rozwojowi¹⁸. Nie dziwi więc fakt, że i w parafii przyrowskiej w tym czasie powstało bractwo szkaplerzne, zważywszy, iż w kościele parafialnym znajdował się obraz Najświętszej Maryi Panny Szkaplerznej z Dzieciątkiem i obchodzono odpust, o którym wspominał już w XV w. ks. Jan Długosz,

¹⁶ B. BELGRAU, *Nowenna do Matki Bożej Szkaplerznej*, Kraków 2001, 15-18.

¹⁷ A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej*, 13.

¹⁸ K. KUŹMAK, *Bractwa Matki Bożej Wspomożycielki Chrześcijan na ziemiach polskich w XVIII wieku. Studium z dziejów kultu maryjnego i wspólnot chrześcijańskich w dawnej Polsce*, Rzym 1973, 20-21; A. DATKO, *Kult maryjny – jego tradycja i znaczenie*, „Przegląd Powszechny” 70 (1982) 1-2, 54-55.

pisząc w *Liber beneficiorum*: „Solemmitatem celebrat in festo S. Dorotheae et BMV Scap[ularis]”¹⁹. Do powstania tegoż bractwa niewątpliwie przyczynił się pochodzący z Przyrowa ks. Jan Skorczyński, który w 1645 r. ufundował przy kościele parafialnym murowaną kaplicę, przeznaczoną do przechowywania obrazu Matki Bożej Szkaplerznej. W celu zapewnienia duszpasterskiej posługi dla czcicieli Matki Bożej Szkaplerznej ustanowił on także prebendę, dysponującą odpowiednim funduszem dla każdorazowego prebendarza²⁰.

Zachowane źródła archiwalne, dotyczące dziejów parafii przyrowskiej, pozwalają w miarę dokładnie poznać dzieje kultu i Bractwa Matki Bożej Szkaplerznej w Przyrowie²¹. W 1886 r. ówczesny proboszcz, ks. Stanisław Rutkiewicz, w *Księdze wizyt biskupich i dziekańskich* zanotował: „[...] przybudowaną została kaplica pod tytułem Najświętszej Maryi Panny Świętego Szkaplerza i zaprowadzone bractwo tegoż Świętego Szkaplerza dotąd egzystujące i wiernie spełniające obowiązki do tegoż bractwa należące. Ona to jest ozdobiona ołtarzem dosyć kształtnym i nowo odrestaurowanym i upiękaszonym farbami i złotem za staraniem, usilnością i w części kosztem X. Proboszcza. W tym to ołtarzu znajduje się obraz Najświętszej Maryi Panny Szkaplerznej z srebrną sukienką i innymi takowymi ornamentami ozdobiony pędzla niepospolitego”²². Przy okazji konserwacji obrazu, przeprowadzonej w drugiej połowie 2012 r., odkryto inskrypcję stwierdzającą wprost, że obraz jest nowy. Na tzw. zaplecku obrazu wypisano tuszem – „Odrestaurowany ołtarz NMP Szkaplerza Ś[wię]tego staraniem Wgo Xiędza Stanisława Rutkiewicza proboszcza natenczas zarządzającego Parafią Przyrów. Wykonany ołtarz pozłotniczą robotą przez Michała Rajczyka R. 1894. Obraz nowonamalowany przez artystę M. Mączyńskiego. Bractwem na tynczas za[rząd]zający W. Zbrojkiewicz i K. Matling[ie]wicz”²³. W połowie zaplecza od lewej strony wycięta data – 1893. Poniżej w kolejnym wycięciu

¹⁹ *Catalogus... 1879*, 75.

²⁰ AACz, sygn. KD 67, 30; *Catalogus... 1879*, 75.

²¹ AACz, sygn. KP 88, Księga Najświętszej Panny Maryi Szkaplerza Świętego parafii Przyrów ułożona od 19 maja roku 1669 – [1896], brak paginacji; KP 89; KP 218, KM 981; KM 982; KM 983; KM 984; KK 193; Archiwum Parafialne w Przyrowie (dalej: APPRZ), Księga wizyt biskupich i dziekańskich 1886-1981, sygn. brak; Księga do wpisywania kurend czyli okólników, dyspozycji JE. Ks. Biskupa Dyecezyi Kujawsko-Kaliskiej 1887-1901, sygn. brak.

²² APPRZ, Księga wizyt biskupich i dziekańskich 1886-1981, sygn. brak, 4.

²³ A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej*, 17.

słowa „Stolaz Kacper W”. Litera „W” dokończona tuszem przechodzi w nazwisko [W]armuziński. Obraz ten razem z figurą św. Doroty oraz odrestaurowanym ołtarzem poświęcony został 6 grudnia 1876 r.²⁴

Fundator kaplicy i prebendy Matki Bożej Szkaplerznej – ks. Jan Skorczyński – zatroszczył się również o ich odpowiednie uposażenie. Niestety nie zachowały się oryginalne dokumenty fundacyjne prebendy. O ich istnieniu jednak wzmiankują akta wizytacji generalnych i dziekańskich, kiedy wymieniają specjalne inwentarze sporządzane przez miejscowych prebendarzy²⁵. Z treści inwentarzy wynika, że akt erekcyjny prebendy spisany był na dużym pergaminie i opatrzony pieczęcią wiszącą na jedwabnym sznurze. Wystawiony został w Krakowie we wtorek po święcie Trzech Króli w 1645 r. Pieczę nad tymi dokumentami sprawował każdorazowy proboszcz. Prawo patronatu prebendy należało do miejscowego proboszcza oraz Rady Miasta Przyrowa. Taki stan trwał do początku XIX w., kiedy to wszelkie prawa i przywileje patronackie fundacji niezajmujących się bezpośrednio duszpasterstwem zostały zniesione przez władze państwowe²⁶.

Na uposażenie prebendy ks. Jan Skorczyński zapisał 250 czerwonych złotych. Kapitał ulokowano na dobrach w Irządzach, gdzie był proboszczem, oraz w Zawadce (Zawada). Drugi kapitał w wysokości 200 zł, zapisany przez miejscowego proboszcza ks. Franciszka Frejowicza 3 października 1718 r., ulokowano na gruntach Aleksego Guzalskiego w Przyrowie i przynosił on dochód w wysokości 5 procent rocznie²⁷. Z akt wizytacji generalnej z 1782 r. wynika, że na prebendarza i równocześnie kapelana szpitalnego w aktach erekcyjnych nałożony był obowiązek tzw. obligacji. W ciągu roku należało odprawić 136 mszy św. czytanych, 68 śpiewanych oraz w rocznice (nie sprecyzowano

²⁴ Tamże.

²⁵ AACz, sygn. KK 193, 321.

²⁶ AACz, sygn. KD 67, 93.

²⁷ AACz, sygn. KD 67, 30: „Do którey kaplicy tey iest Fundacya. Na Irządzach y Zawadce kapitału przez wzmiankowanego Xiędza Jana lokowanego czerwonych złotych 250, którey lokacyi zapisy są w Konsystorzu y Grodzie Krakowskim w Roku 1645 od którego płacą prowizji na Rok złotych polskich sto pięć. W miasteczku Przyrowie na Domie y Gruntach Sławetnego Alexego Guzalskiego w Roku Pańskim 1718 Dnia 3go Października zapisanego kapitału iest Złotych Polskich Dwieście, od którego corocznie płacą Prowizyi przez połowę po złotych siedm. Tego kapitału zapis iest w Księgach Przyrowskich pod Dniem y Rokiem wyżey wyrażonym. Należy [...] summy zł 200 do kaplicy prowizya według zapisu śp. Frejowicza Plebana Przyrowskiego na potrzeby kapliczne [...] według uniwersału Nayaśnieyszego Króla Polskiego od zł 100 po zł 5”.

jakie) pięć mszy śpiewanych z trzema nokturnami. Ponieważ wizytatorowi wydaje się zbyt szczupły cały fundusz przeznaczony na kapelanię i prebendę, radzi postarać się w Konsystorzu o zmniejszenie obowiązków wynikających z fundacji²⁸. Ponieważ prebendarz był równocześnie kapłanem szpitalnym, miał więc również dochody z uposażenia przypisanego do kościoła św. Michała Archanioła. Fundusz kościoła szpitalnego stanowiły dom kapelański, pola, ogrody i łąki²⁹.

Tabela 1. Wykaz prebendarzy w parafii Przyrów w latach 1645-1820

Lp.	Imię i nazwisko	Okres posługi	Tytuł prebendarza i kapelana
1	Jan Skorczyński	1645	fundator kaplicy i prebendy
2	Stanisław Fayfer	2 II 1670	występuje razem z plebanem ks. M. Manickim na sesji brackiej, podczas której wybrano członków bractwa do różnych obowiązków i posług
3	Wojciech Kisielowicz	21 I 1708–8 X 1721	<i>praepositus hospitalis przyroviensis</i>

²⁸ AACz, sygn. KD 67, 45: „Gdy jednak z funduszu ogólnego tak kapellanię szpitalney, jako też Prebendy, widzimy uciążliwe do odprawowania Mszy SS: i anniwersarzow obligacje, ponieważ na Rok przez Erekye obowiązany jest odprawić mszy czytanych sto trzydzieści sześć, śpiewanych sześćdziesiąt ośm, i anniwersarzow trium nocturnorum cum Missa Cantata pięć. Przeto pro optinenda reductione ejusmodi obligatisnum udać się ad officium może. Szczupły bardzo i na reperacye wystarczać nie mogący widzimy prowent tey kapellanię szpitalney i Prebendy. Kaplice zaś S. Michała znacznie zdezelowaną, a do tego mniej potrzebną, ile że Kaplica Prebendarska przy kościele Farnym wymurowana, do iednego należy rządu. Przeto uchylając od niepotrzebnych expens na pomienioną kaplicę S. Michała, która i odległa iest od pomienionego Kościoła, i nie w nieprzyzwoitym przy drodze stoi mieyscu, a znaczney i to nie na długi czas trwać mający potrzebyie reperacyi. Tę więc kaplicę rozebrać daiemy pozwolenie, i owszem nakazuiemy nieodwołalnie. Z ktorey drzewo iezeli się co zdatnego obierze na wystawienie Szpitala i przy nim szkoły parafialney dysponujemy. Wygodniey albowiem będzie JX kapellanowi szpitalnemu odprawić obligacje w kaplicy prebendarskiey i mieszkać przy Farnym Kościele. Co zaś do obyczajow, gorliwości in cura animarum i łaskawego obchodzenia się w posługach duchownych z Parafianami, tę na przestrogę S. Grzegorza kładziemy słowa: Irreprehensibiles convenit, quo praep.necessesest”.

²⁹ AACz, sygn. KD 67, 28-29.

4	Franciszek Sochański	4 V 1739–9 XI 1739	<i>praepositus hospitalis przyroviensis</i>
5	Wojciech Czyżowski	7 I 1759–16 I 1765	<i>praepositus hospitalis przyroviensis</i>
6	Wawrzyniec Gaździcki	17 XI 1765–12 IV 1769	<i>praepositus hospitalis przyroviensis</i>
7	Franciszek Cybulski	16 VIII 1769 –26 XII 1790	<i>capellanus hospitalis et praebendarius scapularis</i>
8	Wojciech Mastelski	10 IX 1791–16 XI 1792	<i>praebendarius S. Michaelis et B. M. Virgine</i>
9	Sebastian Urbański	17 IX 1793–11 VI 1796	<i>prebendarius</i>
10	Aleksander Kamiński	17 XII 1797–11 VII 1802	<i>prebendarius przyroviensis</i>
11	Jakub Jarmundowicz	30 VII 1814–1 V 1817	<i>komendarz prebendy</i>
12	Tomasz Magierowicz	19 XII 1818–[?] II 1820	<i>prebendarius</i>

Źródło: AACz, sygn. KD 67, 30, 54-55, 67, 100, 111, 115, 121, 123, 169-17193; KK 193, 83, 89, 117-120; KM 981, 28, 34v., 43v., 57; KM 982, 23v., 39v, 118v, 122, 128; KM 983, 11; KM 984, 38v.; KM 985, 9v, 38v., 94v.; KP 88, 3; KP 89, 179; *Catalogus cleri saecularis et regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis anno Domini 1824*, Varsaviae 1823, 103.

W latach 1645-1820 w parafii przyrowskiej stanowisko prebendacza zajmowało kolejno co najmniej dwunastu duchownych. Pierwszym z nich był niewątpliwie ks. Jan Skorczyński, który z czasem objął urząd proboszcza w Irządach i dziekana lełowskiego. Prawdopodobnie w czasie posługi prebendarskiej ks. Stanisława Fayfera doszło do powstania w parafii Bractwa Matki Bożej Szkaplerznej. Było to możliwe, tym bardziej, że istniała już przy kościele kaplica z obrazem Matki Bożej Szkaplerznej i przypisana do niej prebenda. Każdorazowy prebendarz troszczył się więc nie tylko o kult maryjny, ale również o bractwo. Wykonywał to niewątpliwie pod kierunkiem miejscowego proboszcza. Oficjalne zezwolenie na założenie wspomnianego bractwa wydał 16 lipca 1669 r. prowincjał karmelitów obserwantów w Polsce i Wielkim Księstwie Litewskim ks. Marcin Skarzewicz. Zgodę zaś na jego założenie

w Przyrowie wyraził biskup Andrzej Trzebicki z Krakowa³⁰. Co ciekawe, znak szkaplerza przyjmowano już przed formalnym powstaniem bractwa³¹.

Już 2 lutego 1670 r. miało miejsce spotkanie brackie, podczas którego zostały wyznaczone pierwsze obowiązki członków³². Można przypuszczać, że było to drugie spotkanie, ponieważ bractwo miało już swego opiekuna w osobie prebendarza. Warto z tego względu – mimo ubytków w tekście – przytoczyć dosłownie wspomniany zapis: „Anno Domini 1670 & Die vero 2da Febr[uari]. Quod felix faustum fortunatumque sit et maiorem Dei gloriam Beatæ Dei genitricis Mariæ cultum ac honorem. Schadzka Generalna odprawowała się na ktorij Presidował WJ X Pleban Marcin Manicki spolnie z Xdzem Stanisławem Fajferem Capellanem tegoż Bractwa S. Skaplerza. [...] ktorij za zezwoleniem wszystkich Braci zgodnie są obrani Consiliarzow 4. 1 Ucciwij Pan Sebastijan Gęskowski, 2 Pan Jadam (Adam) Kupisowic, 3 Pan Jakub Pluta, 4 J. P. Prokop Uścicki. [...] albo Marszałków [...] 1 Stanisław Ciastko, 2 Jadam (Adam) Głuskowic. Do pirwszych lasek Marszałkowskich [...]. Do Chorągwie na [...] 1 Albertus Kupis, 2 [...] Albertus Walat, 3 Stan[islaus] Kuternozka. Bracia wpisani do Bractwa: Bartos Smolarczyk, Jan Kwasnicek”³³. Niestety w dalszej części księgi brakuje już zapisów o odbywanych zebraniach, podczas których przydzielano poszczególne urzędy i posługi. Zachowana księga jest wypełniona nazwiskami przyjmujących szkaplerz podczas różnych świąt, najczęściej

³⁰ AACz, sygn. KP 89, 198.

³¹ AACz, sygn. KP 88, 1-3. Zapisy osób przyjmujących szkaplerz zawarte na pierwszych dwóch stronach nie są ułożone chronologicznie. Być może wpisów dokonano później z luźnych notatek. Pierwsza strona rozpoczynająca się w górnej części słowami „In nomie Domini. Amen” zawiera 55 nazwisk. Dopiero po nich pojawia się data 7 lipca (7 Julij Pro D[omi]nica Mensis 2da). Następnie po wpisie siedmiu nazwisk odnotowano datę 16 lipca (16 Julij Festum B. M. V.). Na drugiej stronie, po wpisie kolejnych piętnastu nazwisk podano datę 22 lipca (22 Julij). Po kolejnych dwudziestu dwóch nazwiskach członków widnieje zapis: „In Festo Nat. B. M. V. 7bris”, czyli 8 września. Za powyższą datą kolejnych dziesięć nazwisk i data 8 grudnia (Pro Festo Conceptionis B. M. V. 8 Decembris). Dalej odnotowano dwa nazwiska i zapisano datę 25 marca (25 Martij) z notatką „schadzka względem [...]”. Po tej dacie na stronie drugiej zapisano jeszcze 32 nazwiska. Razem na dwóch stronach wyszczególniono 143 osoby (same kobiety). Trzecia strona od góry jest uszkodzona, jednak można odczytać kolejne 3 nazwiska członków. Następuje teraz kolejna data: 8 grudnia (In die Festo Conceptionis B. M. V. 8 Decembris) i wpis sześciu mężczyzn, po czym jednoznacznie rozpoczyna się rok 1670 (Anno Domini 1670).

³² AACz, sygn. KP 88, 3.

³³ AACz, sygn. KP 88, 3.

maryjnych. Dopiero od 1800 r. pojawiają się wykazy kolejnych sesji brackich³⁴.

Protectorami – kolatorami prebendy i Bractwa Szkaplerza Najświętszej Maryi Panny w Przyrowie byli każdorazowy proboszcz wraz z Radą Miasta Przyrowa. Do nich należało prawo prezenty nowego prebendarza. W skład tego gremium wchodziłi wybierani na zwoływanych w miarę potrzeby sesjach różni obywatele miasta³⁵.

Tabela 2. Wykaz proboszczów w parafii Przyrów w latach 1659-1910

Lp.	Imię i nazwisko	Okres posługi
1	Marcin Manicki	1659–2 II 1670
2	Franciszek Frejowicz	21 I 1708– [?] VIII 1720
3	Mikołaj Strzemeski	2 II 1722– 17 II 1759
4	Stanisław Oszczewski	26 II 1759
5	Łukasz Filowski	14 II 1763
6	Antoni Romiszewski	12 II 1785–9 VIII 1793
7	Filip Rączkowski	10 III 1796–7 I 1815
8	Ludwik Machacewicz	24 IV 1815–29 VI 1835
9	Wojciech Tomaszewski	23 VII 1835– 20 V 1851
10	Antoni Zygmuntowicz	19 III 1851– 26 I 1891
11	Stanisław Rutkiewicz	12 IV 1891–20 V 1894
12	Adam Giegużyński	31 V 1894–29 III 1900
13	Edward Łukaszewicz	31 V 1900–15 VIII 1904
14	Walery Pogorzelski	4 X 1904–21 V 1906
15	Ignacy Mazurkiewicz	31 V 1906–8 III 1910

Źródło: A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej*, 24-31.

Na przestrzeni lat 1659-1910 urząd proboszcza przyrowskiego pełniło 15 duchownych. Widoczne w tabeli przybliżone dane wynikają

³⁴ A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej*, 42.

³⁵ Tamże.

z niekompletności materiałów źródłowych. Listę zakończono na ks. Ignacym Mazurkiewiczzu, ponieważ był ostatnim proboszczem, przy którego nazwisku są jeszcze informacje o istniejącym bractwie. Od stanowiska proboszcz, jak było wspomniane wyżej, i od stanowiska przedstawicieli rady miejskiej zależał wybór miejscowego prebendarza. Widać to wyraźnie na zorganizowanych w tym celu specjalnych sesjach. Na jednej z takich sesji, odbytej w dniu 18 maja 1800 r., dokonano następującego wyboru: protektorami zostali ogłoszeni – ks. Filip Rączkowski, (proboszcz) i magistrat, który reprezentowali sławetni – Jan Kosowski, Stanisław Somme, Jakub Kręblewski i Aleksy Goleniowski. Natomiast kolatorami zostali wybrani sławetni: Wojciech Schabowski, Sebastian Nowakowski, Mikołaj Czajkowski i Mateusz Kiciński, ponadto urodzeni (stan szlachecki) Kanty Muśnicki, Wincenty Mękarski oraz Marcin Dębnicki³⁶.

Następne sesje odbywały się na mocy rozporządzenia Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 lutego 1804 roku³⁷. W związku ze złożoną przez ks. Aleksandra Kamińskiego rezygnacją z prebendy zwołano na 19 sierpnia 1804 r. sesję, podczas której wyłoniono nowy skład kolatorów i protektorów. Kolatorami zostali ks. Filip Rączkowski (proboszcz) oraz „Szlachetny Magistrat z Całości swojej składający”. Protektorami zostali wybrani ks. Filip Rączkowski, proboszcz, ponadto – Stepankiewicz, plenipotent miasta Przyrowa. Ze stanu szlacheckiego: Antoni Czernik, wdowa Muśnicka Marianna z synami Feliksem, Antonim i Łukaszem, Marcin Dębnicki i Wincenty Mękarski³⁸. Na kolejnej sesji generalnej odbytej 28 marca 1812 r., której przewodniczył ks. proboszcz F. Rączkowski, dokonano zmian i uzupełnień w posługach brackich³⁹. Podobny przebieg miały następne sesje w dniach 28 maja 1815 roku⁴⁰ i 27 maja 1822 r.⁴¹. Dnia 8 czerwca 1824 r. sesji przewodniczył ks. Ludwik Machaczewicz⁴². Na kolejnej sesji, odbytej 17 lipca 1827 r., dokonano wyboru nowych władz oraz do poszczególnych posług⁴³. Podobny przebieg miała następna sesja odbyta 2 maja 1834 r. w obecności dziekana ks. Michała Zagalskiego⁴⁴. W związ-

³⁶ AACz, sygn. KP 89, 175.

³⁷ AACz, sygn. KP 89, 211.

³⁸ AACz, sygn. KP 89, 179.

³⁹ AACz, sygn. KP 89, 183.

⁴⁰ AACz, sygn. KP 89, 184.

⁴¹ AACz, sygn. KP 89, 185.

⁴² AACz, sygn. KP 89, 187.

⁴³ AACz, sygn. KP 89, 194.

⁴⁴ AACz, sygn. KP 89, 197.

ku ze śmiercią dwóch członków bractwa, Antoniego Guzalskiego oraz Grzegorza Matlągiewicza, dnia 16 lipca 1838 r. znów odbyła się sesja, podczas której wybrano nowych członków zarządu⁴⁵. Podczas następnej sesji dokonano zmian na kilku urzędach. Pojawił się wówczas nowy tytuł – przeor i podprzeor bractwa⁴⁶. Podczas sesji przeprowadzonej 13 lutego 1847 r. ponownie uzupełniono wakujące urzędy i wyznaczono obowiązki⁴⁷. Sesja, która odbyła się 27 lutego 1859 r., była szczególna ze względu na to, że podjęto na niej decyzję o wydaleniu z bractwa Floriana Matlągiewicza⁴⁸. Następną sesją odbyła się po śmierci Mikołaja Nowakowskiego, starszego bractwa, zmarłego 28 sierpnia 1873 r. Dnia 19 września tego samego roku dokonano wyboru nowego zarządu bractwa⁴⁹. Po śmierci starszego bractwa, Józefa Kupisiewicza, odbyła się sesja 16 grudnia 1891 r. Wybrane zostały nowe władze bractwa⁵⁰. Nie wiadomo, jaka była przyczyna zrzeczenia się funkcji starszego bractwa przez Wojciecha Zbrojkiewicza. Stąd konieczność nowych wyborów, które odbyły się podczas sesji odbytej 19 listopada 1894 r.⁵¹. W następnych latach prawdopodobnie żadna sesja nie się odbyła, o czym może sugerować brak jest zapisów w księgach. Dopiero dnia 18 grudnia 1904 r. nowy proboszcz przyrowski ks. W. Pogorzelski sprawdził stan dóbr brackich. Niestety obraz nie był budujący⁵². Ks. proboszcz w sprawozdaniu napisał: „[...] Nowoprzybyły do parafii proboszcz WJKs. Walery Pogorzelski przystąpił do rewizji skarbcza brackiego i ksiąg brackich. Ze szczegółowego przeglądu okazało się co następuje. 1 – Książki wykazują, że będący w Bractwie bardzo opieszale wnoszą składki opłaty rocznej. Mianowicie zaległości obecnie wynoszą razem summę około stu ośmdziesięciu rubli. 2 – Zapas światła następujący: Świec woskowych 270 funtów. Świec stearynowych 114 funtów. Wosku 102 funty. Okruchów 92 funty. 3 – Skrzynek bractwo posiada liczbę dostateczną. Katafalk duży podniszczony. Lichtarze żałobne w ilości dostatecznej i w dobrym stanie. 4 – bractwo mieści swe światło i utensiljs w tzw. skarbcu – obok zakrystyi – z wejściem z kaplicy MBSzkaplerznej”⁵³.

⁴⁵ AACz, sygn. KP 89, 210.

⁴⁶ AACz, sygn. KP 89, 212.

⁴⁷ AACz, sygn. KP 89, 213.

⁴⁸ AACz, sygn. KP 89, 215.

⁴⁹ AACz, sygn. KP 89, 219.

⁵⁰ AACz, sygn. KP 89, 223-224.

⁵¹ AACz, sygn. KP 89, 226.

⁵² AACz, sygn. KP 218, 51.

⁵³ AACz, sygn. KP 218, 51.

Ostatnia udokumentowana sesja odbyła się 6 czerwca 1907 r., w oktawie Bożego Ciała po ostatnich niesporach, pod przewodnictwem ks. kan. Baranowicza, kapelana siostr dominikanek przy klasztorze św. Anny. W księdze brackiej zapisano: „[...] W oktawę Bożego Ciała po ostatnich niesporach dopełnionych i odprawionych przez WKsiędza Kanonika Baranowicza kapelana Panien Dominikanek u Świętej Anny, członkowie Bractwa zgromadziwszy się i w obecności tegoż ks. kanonika postanowili, aby Bractwo od miejscowego proboszcza księdza Mazurkiewicza odebrać i takowe oddać pod zarząd i opiekę Józefa Kupisiewicza i Kacpra Matlingiewicza, a to z przyczyny iż Bractwo to, które egzystuje w Przyrowie już 238 lat do zniszczenia i ogólnego upadku doszło tak w sumie pieniężnej jako i wosku jak również i świetle, a więc przystąpiono do tradowania własności Bractwa Szkaplerza Ś[więte]go. 1 – Gotówki żadnej. 2 – Z przychodów Brackich żadnych. 3 – Wosku nowego wcale nie było. 4 – Światła nowego wcale nie było. 5 – Odebrano światła kawałków funtów 127. Odebrano okruczków funtów 78. Czyli razem odebrano funtów 205. Odbierający Józef Kupisiewicz, Kacper Matlingiewicz”⁵⁴.

Bractwo chyliło się ku upadkowi. Przyczyny były różne. Na pewno jakaś nieporadność ks. proboszcza ks. Ignacego Mazurkiewicza. Przybył do Przyrowa z Pajęczna mocno schorowany. Niestety bractwo już kilka lat wcześniej, jak wynika z przytoczonego wcześniej sprawozdania ks. W. Pogorzelskiego, podupadało w swojej działalności. Od ostatniej odbytej sesji brak śladów działalności Bractwa Matki Bożej Szkaplerza Świętego w Przyrowie. Możliwe, że przez pewien czas jeszcze funkcjonowało. Jednak brak jakichkolwiek informacji na ten temat sugeruje, że praktycznie bractwo przestało istnieć⁵⁵.

Funkcjonowanie bractwa nie byłoby możliwe bez zaangażowania jego członków. Podstawowym ich obowiązkiem była troska o szerzenie kultu Najświętszej Maryi Panny Szkaplerza Świętego oraz „zaszczytu imienia chrześcijańskiego”. Przejawiało się to w uczestnictwie we mszach św. suchedniowych oraz w niedzielnych i świątecznych. W trosce o godne urządzenie pogrzebów zmarłych członków bractwa. W chętnym udziale w procesjach podczas uroczystości religijnych. W dekrecie z 1782 r. wizytator pisał: „Zdaie nam się rzeczą przyzwoitą aby Koronka Bractwa Skaplerza SS. w dni uroczyste i w niedziele, już nie w kaplicy i nie w kilka osob jak dotąd, ale od całego zgromadzo-

⁵⁴ AACz, sygn. KP 89, 227.

⁵⁵ A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej*, 44.

nego Ludu w kościele śpiewana była, tym albowiem sposobem większe będzie nabożeństwo i pożyteczniejsze dla Parafij, kiedy publicznym śpiewaniem koronki znajdujący się, nie doskonale umiejący Pacierz Parafianie, i chwalić będą wspólnie Matkę Boską, Pacierza się uczyć, do czego aby zagrzął parafian JWX Pleban, sam się do tego przyłoży i JX Prebendarza zachęci⁵⁶. Zalecenie zostało wprowadzone, o czym zaświadczył ks. Michał Zagalski, dziekan częstochowski, wizytujący parafię 2 kwietnia 1824 r. W sprawozdaniu napisał: „W kościele w każde święto i niedzielę śpiewana jest koronka z litanją do NMP przed sumą. Co kwartał jest śpiewana msza św. za zmarłych członków Bractwa a piąta i szósta [msza św.] po Wszystkich świętych⁵⁷. Śpiew prowadzili wyznaczeni na cyklicznych zebraniach śpiewacy braccy. Ponadto członkowie bractwa podejmowali zobowiązanie trzeźwości. W miarę swoich możliwości powinni dotkniętych nałogiem pijaństwa zachęcać do porzucenia zgubnego nałogu. Mieli również troszczyć się o spokój i zgodę sąsiedzką oraz nie czynić szkód w polach i łąkach. Gdyby ktoś nie spełniał tych obowiązków ma zostać z bractwa wyłączony⁵⁸. Odnotowano też i taki przypadek, kiedy 27 lutego 1859 r. został na zawsze bez prawa powrotu wyłączony z bractwa Florian Matłągiewicz⁵⁹.

W zapisie z 19 sierpnia 1804 r. podano obowiązki dla wstępujących do bractwa⁶⁰. Napisano wówczas: „[...] za Urzędników czyli Pod

⁵⁶ AACz, sygn. KD 67, 43.

⁵⁷ AACz, sygn. KD 67, 195.

⁵⁸ AACz, sygn. KD 67, 195; KP 89, 32, 33, 45, 148, 150, 152, 153.

⁵⁹ AACz, sygn. KP 89, 215: „Na skutek zrzeczenia się Floryana Matłągowicza Członka tegoż Bractwa, tudzież wzgardy jego tak świętą i pobożną Instytucją jaką jest Bractwo Szkaplerza Świętego, podążającego bez Czci Najwyższego Boga i Chwale Najświętszej Maryi Panny, Matki Jego Jednorodzonego Syna, ogół Bractwa zauważywszy oświadczenie w tej mierze wyżej podanego Matłągowicza jako zgodnie osadziło i zdecydowało, dla uniknienu na przyszłość jako zgorszenie, aby go raz na zawsze z liczby Braci Bractwa pomienionego wyłączyć, z Regestrów niniejszej Xięgi raz na zawsze wymazać, zastrzegając w potomności aby na przyszłość istniejące Bractwo tegoż Starsi przewodniczący onemu i wszyscy następnie mogący takowym zarządzać XX Proboszczowie w Mieście Przyrowie więcej go już nie wazyli się przyjmować do tegoż Bractwa, chociażby konieczności tegoż się domagał. Decyzja ta, jako nie wypływa z żadnych uraz któregokolwiek z członków tegoż Bractwa, osobistych uraz ale tylko jest wydana jako słuszne i sprawiedliwe ukaranie zuchwałego pogardzania Bractwa i tej Śtej Instytucji nie podążającej do czego innego jak tylko do Chwały Boga i Najświętszej Boga Rodzicy jednogodnie dla Jej na przyszłość ważności po przeczytaniu onej w obecności miejscowego Xiędza Proboszcza i pod Jego Prezydencją podpisaną została”.

⁶⁰ AACz, sygn. KD 67, 195; KP 89, 45.

Skarbiów do tego Bractwa należących orasz y Konsyliarzy to iest Anto- niego Guzalskiego Pod Skarbiego, Jana Kapkowskiego Vice Pod Skar- biego, Grzegorza Matłęgiewicza Pisarza Brackiego, także Koonsyliarzy Sobestyana Nowakowskiego, Jacka Mizgalskiego, Mateusza Kicińskiego, Mikołaja Czaykowskiego [...] [...] tychze wyzey wspomnionych. Każdy Brat i Siostra podający się dobrowolnie do tegoz Bractwa ma wypełnić:

1mo od wpisania do Protokołu Zł Pol. 2

2do każdy Osoba czyli Mąż bez Zony czyli Zona bes Męża ma dać albo zapłacić font Wosku podług ceny naten Czas będący na pierw- szy Fundusz

3tio Rok rocznie pod czas Mszy S. Kwartalney płacić ma po groszy sześć co uczyni do Roku groszy polskich dwadzieścia cztery

4to natych Mszach S. Kwartalnych, a osobliwie pod czas Uroczystych Świąt bez zadnego wymawiania lub tez jakich wybiegów bywać

5to Gdyby się zaś okazała w którym Bracie lub Siostrze iakowa Krnąbność lub tez wymawianie się albo tez niechcący płacić nale- żytości, natedy będzie napomniawszy, przez wyzej wspomnianych Urzędników, a gdy się nie poprawi będzie publikowany w Kościele i z Protokołu Brackiego Wyluzowany.

6to Gdyby który Brat lub Siostra nie zostrozności Swiece złamała lub złamał, tedy za Karę inną swiecę sprawić, lub do Skarbca zapła- cić złotych dwa.

7mo Na Pogrzebach Brackich czyto do Assystencyi czyli do usług bywać.

Ta powywsza czynność sporządzona we wszystkich Punktach, Urzędnicy Bractwa N: P: Maryi Skaplerza S: te iako chcą wniczym nie- odmienną pod trwałą Rękami własnymi podpisują⁶¹.

Obowiązki członków bractwa były co pewien czas regulowane przez władze duchowne. Dnia 30 stycznia 1885 r. biskup wrocławski Aleksander Bereśniewicz wydał instrukcję, a jednocześnie przypomniał powinności należących do bractwa w Przyrowie. Instrukcja ta wymie- niała następujące punkty:

1. Przed przyjęciem Szkaplerza być u spowiedzi i Komunii Świętej, przyjąc szkaplerz Św. z rąk upoważnionego do tego kapłana i nosić go tak, aby jeden spadał na plecy a drugi na piersi;
2. Zachować czystość odpowiednią stanowi;

⁶¹ AACz, sygn. KD 67, 195; KP 89, 45.

3. Odmawiać codziennie „Officium de Beata”, kto zaś czytać nie umie zachować wstrzeźliwości od potraw mięsnych w środy i soboty lub zamiast tego odmawiać po 7 razy „Ojcze nasz...”, „Zdrowaś Maryjo...” i „Chwała Ojcu...”;
4. Kto pragnie dostąpić odpustów winien w uroczystość Najświętszej Panny Szkaplerznej i o ile możnać pozwoli we wszystkie inne uroczystości NMP przystępować do sakramentów;
5. Naśladować cnoty Najświętszej Maryi Panny i dawać dobry przykład innym wiernym;
6. Opalać ołtarz bracki, z światłem Brackiem występować w procesjach (mianowicie solennych), jak również asystować z światłem przy pogrzebach zwłaszcza członków bractwa;
7. Dobrowolnych ofiar od członków Bractwa otrzymywanych (lub innych funduszów z składek itp.) nie wydawać bez wiedzy i pozwolenia rządcy kościoła⁶².

Wstępujący do Bractwa Najświętszej Maryi Panny Szkaplerznej w Przyrowie zapisywani byli w specjalnej księdze założonej dopiero w 1800 r. Nie wiadomo, czy przedtem istniała podobna księga. Zachowała się natomiast księga, w której zapisywano przyjmujących szkaplerz. W niej, o czym była mowa powyżej, odnotowano, że dnia 2 lutego 1670 r. odbyło się zebranie i wtedy wybrano kilka osób do różnych obowiązków brackich. W dalszej części księgi podobnych informacji brak. Tak więc cały okres istnienia i działalności Bractwa do 1799 r. jest okryty tajemnicą. Nie wiadomo, kto był przyjmowany, czy były stałe terminy zebrań, jakie były składane przyrzeczenia przez nowych członków itp. Zachowała się jedynie księga rozpoczynająca się od dnia 20 maja 1800 r. i sięgająca roku 1903. W pierwszej jej części znajdują się wpisy osób indywidualnie lub po kilka, czasem nawet kilkanaście w jednym akcie. Druga część rozpoczyna się od strony 169 i jest zatytułowana: „Akta do elekcji Bractwa Najświętszej Maryi Panny Szkaplerza Świętego”, gdzie wpisywali się kolejni kolatorzy i protektorzy Bractwa. Ogółem księga ta jest niezwykle cennym dokumentem, ponieważ zawiera imienne wpisy, przyrzeczenia i podejmowane obowiązki brackie. Wynika z niej, że w ciągu 104 lat do bractwa szkaplerznego w Przyrowie przyjęto 989 osób⁶³.

Dla zapewnienia właściwego funkcjonowania tego bractwa ustanowione zostały urzędy i posługi wśród członków. Do obowiązków

⁶² AACz, sygn. KP 89, 172.

⁶³ AACz, sygn. KP 89.

podskarbiego i wicepodskarbiego należała troska o zapewnienie odpowiednich dochodów dla bractwa i czuwanie nad ich bezpieczeństwem. Podane zostały także instrukcje o dostępie do pieniędzy brackich. Do obowiązków pisarza należało notowanie w specjalnych księgach wszystkich przychodów, darowizn, rozchodów. Konsyliarze natomiast mieli się troszczyć o grunta brackie, właściwe gospodarowanie nimi, by nie dopuścić do wyjałowienia pól. Mieli też służyć radą podskarbiemu i wiceposkarbiemu przy dokonywaniu różnych inwestycji, ponadto czuwać nad kasą bracką. Zakrystianie zaś mieli troszczyć się o czystość w świątyni i kaplicy. Z kolei do obowiązków kantorów należała dbałość o ciągle podnoszenie kultury śpiewu⁶⁴. Wszystkie te urzędy i posługi w szeregach brackich zostały ustanowione na sesji w dniu 18 maja 1800 r. Dokonano wtedy również obsady wspomnianych urzędów i posług. Objęli je następujący członkowie:

Podskarbiowie – sławetni Jacek Mizgalski, Józef Kupisiewicz, Antoni Guzalski pełnił również obowiązki **pisarza**;

Sacelanowie – Sebastian Sikorski, Jan Kapkowski, Szymon Kupisiewicz, Grzegorz Matłągiewicz, Antoni Wierciochowicz;

Kantorowie – sławetni Sebestyan Nowakowski, Antoni Guzalski, Kasper Nowacki, Jakub Kręblewski, Filip Kwiatkowski, Antoni Wierciochowicz, Stanisław Charężinski, Marcin Bęczkowski, Grzegorz Matłągowicz;

Kantorki – sławetne Marcjanna Kupisiewicz, Elżbieta Ciepiela, Katarzyna Kręblowska, Wiktoria Wierciochowicz, Elżbieta Zbrojkowicz;

⁶⁴ AACz, sygn. KP 89, 210-211: „Podskarbi i Wicepodskarbi czuwać będą nad dochodem tegoż bractwa. Skrzynka czyli ich kassa powinna być zamykana na dwa klucze, jeden będzie u Podskarbiego, drugi u Wicepodskarbiego. Niewolno zwyczaj wymienionym każdemu z osobna odmykać do kassy ani żadnych wydatków czynić bez przytomności Pisarza, który w swych Regestrach umieszczać będzie każdy przychód iako i wychód i co kwartał podda je do podpisania Promotorowi wykazaniem remanentu lub forszusu, oraz zaległości na debetach. Konsyliarze dopilnują granic gruntów należących do tegoż Bractwa, dołożą pilności w wykazaniu ich jeżeli iakie przez niepilność ich poprzedników odpadłyby funduszu Brackiego i przeszły na własność osób prywatnych. Dadzą bacność aby ci co dzierzawią niektóre kawałki nie wycięzali (wyjaławiali) ich ale starali się o ich polepszenie, dodawać będą rady Podskarbiemu i Wiceposkarbiemu, szczególniej w kupnie iakich materiałów np. wosku itp. w ich niebytności wyręczać ich i równie za kasę iak oni odpowiadać będą jeżeliby ta była uszkodzoną. Zakrystyiani dopilnują czystości kościelney i o tę ciągle starać się powinni. Kantorowie starać się będą aby Koronka śpiewaną była na chwałę Pana Boga nie zas na obrazę Jego Śgo Maiestatu ze zbudowaniem ludzkim a nie ze zgorzeniem, uczczeniem Maryi a nie z Jej nieuważą. Inni zaś będą zależeli od dyspozycyi starszych ale zawsze z skromnością wykonywać powinni obowiązki przyięte na siebie”.

- Prokuratorowie** – sławetni Józef Kupisiewicz, Szymon Kupisiewicz, Jan Kapkowski, Grzegorz Matłagowicz, Szymon Angrocki, Franciszek Jędrzejowski, Antoni Wierciochowicz, Marek Jędrzejowski;
- Do krzyża** – Antoni Warmuzinski, Wojciech Caciński, Jakub Sowiński;
- Do chorągwi** – Jan Mrozowicz, Kazimierz Małogowski, Paweł Małogowski;
- Mężatki do obrazu** – sławetne Wiktoria Wierciochowicz, Jadwiga Caponowa, Elżbieta Ciepela, Anastazja Kupisiewicz, Dorota Kupisiewicz, Marcjanna Guzalska;
- Panny do obrazu** – Gertruda Dłużniakiewicz, Justyna Małogowska, Regina Chareża, Rozalia Chareża, Zuzanna Nowak;
- Do mar (przy pogrzebie)** – Balcer Zielinski, Kazimierz Motłoch, Franciszek Radło, Stefan Radło, Stanisław Radło, Marek Grochal, Idzi Jędras, Józef Kucharski, Tomasz Zieliński, Franciszek Jakubowski, Mateusz Wudecki, Grzegorz Nowak;
- Do bębna** – Marcin Małagowski⁶⁵.

Dla właściwego funkcjonowania bractwa konieczne były odpowiednie środki finansowe. Stąd konieczny był fundusz, na który składały się dochody z wdzierżawionych pól, łąk, ogrodów oraz ofiary od członków bractwa. Z wizytacji przeprowadzonej 2 kwietnia 1824 r. przez dziekana częstochowskiego, ks. Michała Zagalskiego, wynika, że całkowity dochód z dzierżaw gruntów wynosił 24 zł. Z dzierżawy domu z ogrodem i małą łączką 72 zł. Ponadto Józef Braksator, który wybudował dom na gruncie miejskim przy ulicy Lelowskiej i korzystał z małego ogrodu, miał co roku wpłacać do kasy brackiej 4 zł. Razem stanowiło sumę 100 zł rocznie. Oprócz tych dochodów członkowie bractwa składali wyznaczone ofiary. Jednorazowa opłata wpisowa do bractwa wynosiła 2 zł. Na pierwszy fundusz wstępujący do bractwa powinien również kupić lub wpłacić pieniądze na funt wosku. Rocznie każdy członek bractwa miał złożyć 24 grosze na msze św. kwartalne oraz dwie odprawiane po Wszystkich Świętych za zmarłych członków bractwa. Wyznaczane były też ofiary w wysokości 12 groszy na światło do kaplicy Matki Bożej⁶⁶. Składane ofiary przy pogrzebach parafian przeznaczone były również na światło brackie. Ponadto wielu członków bractwa, w miarę swoich możliwości, fundowało różnego rodzaju utensylia kościelne jako wyposażenie do kaplicy⁶⁷. Dla przykładu, stan kasy

⁶⁵ AACz, sygn. KP 89, 175-177.

⁶⁶ AACz, sygn. KD 67, 195; KP 89, 45.

⁶⁷ AACz, sygn. KP 218, 1-51.

brackiej 18 IX 1873 r. przedstawiał się następująco. Za sprzedany dom należący niegdyś do bractwa otrzymano 800 zł. Z innych źródeł zostało 306 zł, 30 gr. Nowego wosku na świece były 82 funty. Świec woskowych 170 sztuk ważących 285 funtów. Ponadto okruców i kawałków 173 funty i 16 łutów⁶⁸. W innym sprawozdaniu z 8 stycznia 1892 r. w kasie brackiej było w gotówce na bieżąco 1 106 zł, 20 gr. Z przychodów z poprzednich lat 3 397 zł, 9 gr, z remanentu roku 1891 zostało 650 zł, 1 gr. Razem 5 153 zł, 27 gr. Na stanie były 402 nowe świece woskowe o wadze 655 funtów. W okrucach i kawałkach 156 funtów. Niewyrobionego wosku na świece 103 funty. Świec stearynowych 45 funtów. Razem 959 funtów⁶⁹.

Warto też dodać, że zachowała się specjalna księga bracka z drugiej poł. XIX w., w której zapisywano różnego rodzaju dary jako uposażenie dla kościoła parafialnego oraz kaplicy Matki Bożej Szkaplerznej. Treść jej stanowi piękne świadectwo wiary i niejednokrotnie wielkiej ofiarności członków bractwa. Ukazuje ponadto zaangażowanie w sprawy Kościoła w podstawowej jego cząstce. Członkowie bractwa rzeczywiście byli liderami życia religijnego w parafii. W księdze tej odnotowano w latach 1857-1895 wiele darów oraz składanych ofiar na potrzeby świątyni oraz kaplicy Matki Bożej Szkaplerznej. Wśród darczyńców wymienieni zostali m.in.: Mikołaj i Tekla Nowaccy (w 1857 r. ufundowali chorągiew krzyżową), Józef i Franciszka Kozłowsy z Przyrowa (w 1860 r. ufundowali ołtarz Św. Walentego za 1000 złp.), Andrzej i Marianna Goleniewscy (w 1861 r. ufundowali sztandar czerwony), Walenty i Katarzyna Szmuchrowscy (w 1863 r. ufundowali sztandar koloru kanarkowego za 160 złp), Andrzej i Balbina Janicczy z Przyrowa (w 1863 r. ufundowali feretron połączony snycerskiej roboty za 333 złp i 10 gr i kapę za 330 złp), Paweł i Marianna Malagowsy z Przyrowa (w 1863 r. ufundowali mszał ze złożonymi brzegami za 100 złp), Marek Wójcik z Zarębic (w 1864 r. Marek Wójcik ufundował chorągiew żałobną za 50 złp), Stanisław Ciepelski z Przyrowa (w 1869 r. ufundował chorągiew zieloną), Andrzej i Józefa Lipcy z Zarębic (w 1871 ufundowali mszał ze złożonymi brzegami za 133 złp i 10 gr), Józef i Julianna Rusla z Przyrowa (w 1894 r. ufundowali trzy ławki dębowe), Gertruda z Lipków Jasińska z Zarębic (w 1894 r. ufundowała mszał ze złożonymi brzegami za 20 rb i sześć lichtarzy za 100 rb) oraz Waleria Radełczyk z Przyrowa (w 1894 r. ufundowała dwa lichtarze mosiężna)⁷⁰.

⁶⁸ AACz, sygn. KP 89, 222.

⁶⁹ AACz, sygn. 89, 225.

⁷⁰ AACz, sygn. KP 218, 1-51; A. KACZMAREK, *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej*, 96-131.

Niestety okres świetności bractwa powoli chylił się ku upadkowi. Ks. Walery Pogorzelski 18 grudnia 1904 r. pisał o opieszałym wnoszeniu składek brackich. Stwierdził, że zaległości wynoszą ok. 180 rubli. Co prawda, nadmienił też, że był jeszcze zapas świec i wosku o wadze 578 funtów, ale systematycznie malał⁷¹. Ponadto w kasie gminnej w Przyrowie zostało tylko 170 rubli⁷². Wreszcie podczas ostatniej sesji 6 czerwca 1907 r. praktycznie widać upadek gospodarczy bractwa. Gotówki, przychodów, wosku nowego nie było, a tylko pozostało zaledwie 205 funtów wosku w kawałkach i okruchach⁷³.

1.2. Bractwo Miłosierdzia Bożego

Rozwój bractw oraz różnego rodzaju stowarzyszeń religijnych z przewodnią ideą czynienia miłosierdzia sięgają czasu Soboru Trydenckiego. Jednak już w poprzednich wiekach powstawały stowarzyszenia charytatywne w Hiszpanii oraz we Włoszech. W XIII w. mocno zaznaczyły swoją obecność w Normandii. Z czasem działały w całej Europie. W XIII w. we Włoszech rozpoczęły swoją działalność *montes pietatis* (banki pobożne), pożyczające ubogim pieniądze pod zastaw bez pobierania procentów. Przebywający w Rzymie ks. Piotr Skarga przejął doświadczenia w dziedzinie dobroczynności, przeniósł je do Polski i dostosował do miejscowych zwyczajów. W roku 1584 założył w Krakowie Bractwo Miłosierdzia Bogarodzice, od 1844 r. zwane Arcybractwem Miłosierdzia. Działające do tej pory bractwa religijne wspomagały przede wszystkim tych ubogich, którzy należeli do nich. Zaś Bractwo Miłosierdzia, które założył ks. P. Skarga przy kościele św. Barbary w Krakowie, jako cel swojej działalności przyjęło udzielanie pomocy szerokim rzeszom potrzebujących. Przy Bractwie Miłosierdzia w 1587 r. ks. Skarga założył dodatkowo *Mons Pietatis*, pod polską nazwą Komory Potrzebnych, przekształconą w późniejszym czasie w Bank Pobożny. Podobnie jak w Rzymie, udzielano w nim pożyczek pod zastawy „klejnotowe” i „sukienne”, bez pobierania procentów. Innym zadaniem Bractw Miłosierdzia było wychowywanie społeczeństwa w poczuciu obowiązku miłosierdzia. Fundusze gromadzone były z darowizn, zapisów, jałmużny i składek brackich. Niestety, po kasacie

⁷¹ AACz, sygn. KP 218, 51.

⁷² APPRZ, Księga wizyt biskupich i dziekańskich 1886-1981, sygn. brak, 43.

⁷³ AACz, sygn. KP 89, 227.

jezuitów w 1773 r. nastąpił powolny upadek bractw miłosierdzia, które stopniowo przechodziły pod zarząd władz diecezjalnych⁷⁴.

Podobne Bractwo Miłosierdzia zostało założone w parafii przyrowskiej. Mocną przesłanką za jego istnieniem jest fakt, że w miasteczku był kościół szpitalny pw. Św. Michała Archanioła, mający osobnego duszpasterza. W pobliżu kościoła znajdował się dom szpitalny, w którym przyjmowano chorych, ale również różnego rodzaju biednych znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej. Należało więc zorganizować grupę osób, której zaangażowanie w dzieło miłosierdzia było bardzo pomocne dla miejscowego kapelana. Zapisy archiwalne pozwalają ustalić kapelanów szpitalnych na przestrzeni ok. 130 lat. Dodatkowo kapelani pełnili jednocześnie urząd prebendarzy przy kaplicy Matki Bożej Szkaplerznej. Pierwszym znanym kapelanem szpitalnym był ks. Stanisław Fayfer v. Fayferowicz. Występuje on w roku 1670⁷⁵. W latach 1708-1721 posługiwał w tym charakterze ks. Aleksander Kamiński⁷⁶. Następnie w 1739 pojawia się ks. Franciszek Sochański. W dokumentach tytułował się jako *praepositus hospitalis przyroviensis*⁷⁷. Przez sześć lat kapelanem był ks. Wojciech Czyżowski (1759-1765), *praepositus hospitalis przyroviensis*⁷⁸. Kolejnym opiekunem kościoła i domu szpitalnego był ks. Wawrzyniec Gaździcki w latach 1765-1769. Występuje w księgach parafialnych jako *capellanus hospitalis przyroviensis*⁷⁹. Ksiądz Franciszek Cybulski, *capellanus hospitalis*, sprawował pieczę nad domem szpitalnym przez 21 lat. Zmarł 26 XII 1790 r.⁸⁰. Ponad rok jako *praebendarius S. Michaelis* występuje ks. Wojciech Mastelski (10 IX 1791-16 XI 1792)⁸¹. Jego następcą, ks. Sebastian Urbański, *praebendarius hospitalis*, widnieje w dokumentach od 17 IX 1793 r. do 11 VI 1796 r.⁸². Ks. Aleksander Kamiński duszpasterzował przy wspomnianym szpitalu od końca 1797 r. do listopada 1804 r.⁸³. Nie ma żadnych wzmianek, by następnymi prebendarzami kaplicy szkaplerznej byli również kapelana-

⁷⁴ K. KUŹMAK – B. NATOŃSKI, *Bractwo Miłosierdzia*, EK 2, 1021-1022.

⁷⁵ AACz, sygn. KP 88, 3

⁷⁶ AACz, sygn. KD 67, 54-55; KM 985, 9v, 38v.

⁷⁷ AACz, sygn. KM 982, 118v.

⁷⁸ AACz, sygn. KM 981, 57; KM 982, 23v.

⁷⁹ AACz, sygn. KM 982, 26v; KM 983, 11.

⁸⁰ AACz, sygn. KD 67, 30, 41, 45; KM 982, 40; KM 984, 38v.

⁸¹ AACz, sygn. KD 67, 54-55; KM 985, 9v, 38v; KP 89, 179.

⁸² AACz, sygn. KM 982, 128; KM 985, 7.

⁸³ AACz, sygn. KD 67, 54-55; KM 985, 9v, 38v.

mi szpitala. Dnia 2 października 1783 r. spalił się kościół szpitalny pw. Św. Michała Archanioła z otaczającymi go zabudowaniami. Być może ucierpiał również dom szpitalny. Możliwe, że został przywrócony do stanu używalności. Jednak następcy ks. A. Kamińskiego już nie używają przy swoich nazwiskach tytułu wskazującego na posługę szpitalną⁸⁴.

Ukazane przesłanki znajdują swoje potwierdzenie w zachowanej w szczątkowej formie księdze Bractwa Miłosierdzia. Jest to zaledwie strona tytułowa z datą 11 III 1787 r., niestety również uszkodzona. Wypisane są nazwiska 26 osób przyjętych do Bractwa. Listę otwiera szlachcianka Agnieszka Matuska. Dalej widnieją nazwiska proboszcza ks. Franciszka Cybulskiego oraz wikariusza ks. Józefa Mastelskiego. Do Bractwa należeli również burmistrz Przyrowa Aleksy Guzalski z żoną Marianną, niejaka Łucja (żona organisty), Franciszek Leona (łowczy) oraz przedstawiciele stanu szlacheckiego: Wincenty Mękarski i Sebastian Raszczyński⁸⁵.

Niestety skromny materiał źródłowy nie pozwala na zrekonstruowanie działalności tego bractwa. Jednakże nawet te szczątkowe informacje wskazują, że w Przyrowie praktykowano z pieczołowitością troskę o chorych, słabych i opuszczonych.

2. Bractwa kościelne przy świątyni klasztornej

2.1. Bractwo Paska Św. Franciszka

Jednym z pierwszych bractw, które zarejestrowano w materiałach archiwalnych przy klasztorze bernardyński w Przyrowie, było Bractwo Paska Św. Franciszka. Początki tej konfraterni sięgają roku 1585, kiedy to po raz pierwszy zostało założone w Asyżu⁸⁶. Najpierw bractwo zakładano przy klasztorach franciszkanów konwentualnych⁸⁷. Już dwa lata później przeszczepione zostało do Polski. Pierwsze powstało przy klasztorze bernardynów w Krakowie⁸⁸. W 1787 r. papież Sykstus V pozwolił franciszkanom obserwantom na zakładanie bractwa, z jednym

⁸⁴ AACz, sygn. KM 982, 1.

⁸⁵ AACz, sygn. KP 88, Księga członków Bractwa Miłosierdzia Bożego parafii Przyrów założona 11 marca 1787 r., brak paginacji.

⁸⁶ J. KŁOCZOWSKI, *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce w XVI–XVIII w.*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1970, 708.

⁸⁷ I. RUSECKI, *Z działalności duszpasterskiej bernardynów*, 209.

⁸⁸ K. KANTAK, *Franciszkanie polscy*, t. 2, Kraków 1938, 289.

zastrzeżeniem. Mogą je zakładać tam, gdzie nie posiadają swoich klasztorów franciszkanie konwentualni⁸⁹.

Bractwo powstało w określonych celach. Były nim: szerzenie kultu Męki Pańskiej oraz czci św. Franciszka z Asyżu. Ponadto zachowanie wstrzeźliwości i czystości. Miał to symbolizować poświęcony pasek wykonany z konopi, lnu lub bawełny, noszony na biodrach. Pasek miał również przypominać pęta, jakimi wiązano Pana Jezusa. Kapłan przyjmujący nowego członka zwracał się do niego słowami: „Weźmij bracie (siostró) pasek św. Franciszka jako znak wstrzeźliwości i czystości, aby biodra twoje były przepasane. W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen”. Członkowie bractwa mogli zyskiwać odpusty, np. odpust zupełny w dniu przyjęcia do bractwa, odpust zupełny w główne święto bractwa, jeżeli po przyjęciu Komunii św. nawiedzą kaplicę bractwa i odmówią modlitwy w intencji Kościoła, odpust zupełny w godzinie śmierci, jeżeli żałują za swoje grzechy. Ponadto członkowie mogli zyskiwać odpusty, jeżeli po przyjęciu sakramentu pokuty i Komunii św. nawiedzą kościół franciszkański i odmówią modlitwę w intencji Ojca Świętego w wyznaczone święta franciszkańskie. Oprócz tego mogą również zyskać odpusty, uczestnicząc w comiesięcznej procesji bractwa, w innych nabożeństwach brackich, jak również za wspomnienie potrzebującego. Bractwo to miało charakter typowo franciszkański, gdyż powstawało tylko przy kościołach franciszkańskich⁹⁰.

Przy kościele klasztornym w Przyrowie, nad którym pieczę sprawowali bernardyni, istniało przynajmniej przez 137 lat, bowiem materiały źródłowe wzmiankują to bractwo w latach 1610-1747. Z tego okresu pochodzą wpisy przyjmowanych do konfraterni. O wielkiej popularności bractwa świadczy liczba zapisujących się członków każdego roku. Bywały lata, w których liczba ta przekraczała nawet 200 osób (np. w 1668 r. – 235 osób czy w 1674 r. – 210 osób). Ogółem w latach 1610-1747 przyjętych do bractwa zostało przynajmniej 10 338 osób. Przy ich nazwiskach bardzo często podane było miejsce zamieszkania, toteż można wnioskować, że związek duchowy z klasztorem poprzez przynależność do bractwa sięgał do odległych miejscowości. Członkowie bractwa pochodzili bowiem z takich miejscowości jak: Cieleńniki, Ciężkowice, Częstochowa, Bogusławice, Borowno, Borzykowa, Chrzastów, Dąbek, Dąbrowa [Zielona], Garnek, Gidle, Grodzisko, Karczewice,

⁸⁹ TENŻE, *Bernardyni polscy*, t. 2, Kraków 1933, 257.

⁹⁰ AACZ, sygn. KP 94, 75; I. RUSECKI, *Z działalności duszpasterskiej bernardynów*, 209.

Kłobuck, Kłomnice, Knieja, Kobile [Wielkie], Kobyłczyce, Koniecpol, Kozięgłowy, Krasice, Kruszyna, Krzepice, Kurzelów, Luborcza, Łysiny, Maluszyn, Miechów, Miedźno, Mirów, Mstów, Nowa Wieś, Olbrachcice, Olesno, Olsztyn, Ostrów [n. Okszą], Pacierzów, Pągów, Poczesna, Potok [Złoty], Przerąb, Przyrów, Pukarzew, Raczkowice, Radoszewnica, Rogaczew, Rzeki [k. Kłomnic], Secemin, Sieraków, Skrzydlów, Soborzyce, Stanisławice, Szarlejka, Toruń, Wanaty, Zakrzów (Zakrzew?), Zawady [k. Kłomnic], Żarki i Żytno⁹¹.

Do bractwa przyjmowani byli również okoliczni duchowni oraz zakonnicy. Niestety nie zawsze zapisy są dość dokładne i czytelne, niemniej można przytoczyć tutaj choćby kilka nazwisk (np. w 1622 r. – proboszcz w Żurawiu ks. Stanisław Rottermuski, w 1624 r. – komendarz w Kłomnicach ks. Grzegorz Pai, w 1632 r. – proboszcz w Nakle ks. Stanisław [?], w 1661 r. – kanonik poznański i proboszcz w Koniecpolu ks. Stanisław Cesari, w 1661 r. – proboszcz w Potoku Złotym ks. Maciej Sitecki, w 1678 r. – proboszcz ks. Franciszek Ciepiewski i w 1696 r. – wikariusz w Żurawiu ks. Walenty Antoni Gibusowicz)⁹². Spośród zakonników wymienieni zostali: kanonicy regularni (ks. Paweł Pucek, ks. Stanisław Podkański – 1638 r., ks. Kacper Grotowicz – 1638 r., ks. Mikołaj Suchotowicz – 1638 r., ks. Szymon Kulczewicz – 1639 r., ks. Grzegorz Młodowicz – 1639 r., ks. Franciszek Wroński – 1639 r., ks. Marcin Szaniawski – 1663 r. i ks. Ignacy Kołakowski – 1639 r.), paulini (o. Jakub Kudziński – w 1648 r., o. [?] Jarnik – w 1648 r., o. [?] Łaziński – w 1651 r., o. Hieronim Radziątkowicz – w 1661 r., o. Franciszek Graczyński kaznodzieja jasnogórski – 1678 r., o. Kacper Drezner – w 1678 r. i o. Edmund Budlowski – w 1698 r.), karmelita (o. Paweł Sieniawski – w 1643 r.) i kartuz gidelski (ks. Ignacy Kołakowski – 1654 r.)⁹³.

Zachowały się również nazwiska bernardynów, którzy wprowadzali nowych członków do społeczności brackiej. Niektórzy z nich byli promotorami Bractwa Św. Anny. W 1693 r. nowych członków przyjął o. Gabriel Wojkowski⁹⁴, w 1696 – o. Erazm [...] ⁹⁵, a w 1698 r. – o. Stanisław Rudzki, kaznodzieja klasztorny i promotor⁹⁶. Kolejnymi promotorami,

⁹¹ AACz, sygn. KP 94, 79-215.

⁹² AACz, sygn. KP 94, 85-86, 91, 115, 137, 155.

⁹³ AACz, sygn. KP 94, 94, 97, 100, 105, 107, 108, 115, 137, 144.

⁹⁴ AACz, sygn. KP 94, 153.

⁹⁵ AACz, sygn. KP 94, 154.

⁹⁶ AACz, sygn. KP 94, 156.

którym powierzono opiekę nad bractwem byli: o. Daniel Kurnatowski (przyjmował do bractwa 26 VII 1712 r.)⁹⁷, o. Gerard Urbański (kaznodzieja w dniu 25 IX 1718 r.)⁹⁸, o. Stanisław Dyliński (wymieniony w dniu 4 X 1723 r.)⁹⁹, o. Celestyn Janosik (wymieniony w dniu 4 X 1742 r.)¹⁰⁰ i o. Franciszek Dłużewski (kaznodzieja w 1744 r.)¹⁰¹. Na uwagę zasługuje jeszcze o. Paschalis Kaszyński, który widnieje w zapisach zarówno pod rokiem 1716, jak i pod rokiem 1732¹⁰².

Z zachowanych źródeł archiwalnych nic więcej nie można ustalić, a szkoda, bo jeżeli tak imponująco przedstawia się liczba członków bractwa, to jakże szeroka musiała być ich działalność.

2.2. Bractwo Św. Anny

Jednym też z pierwszych bractw, jakie powstawały przy klasztorach bernardyńskich, było Bractwo Św. Anny. Przeszczepione zostało w XV w. na ziemię polskie przez kolonistów niemieckich, którzy osiedlali się w dużych miastach. Stało się jednym z najpopularniejszych w XVI i XVII w. Szczególnymi promotorami bractwa byli kard. Jerzy Radziwiłł¹⁰³ oraz abp lwowski obrządku łacińskiego Jan Dymitr Solikowski¹⁰⁴. Za ojca założyciela bractwa w Polsce należy uznać wspomnianego wyżej arcybiskupa. Przez odniesienie do św. Anny hierarcha chciał przechować w pamięci potomnych bogobojne życie Anny Jagiellonki (1523-1596), żony króla Polski Stefana Batorego. Abp J. D. Solikowski ustanowił bractwo przy kościele bernardynów pw. św. Anny w Warszawie w roku 1578. Już w następnym roku zostało zatwierdzone przez papieża Sykstusa V i podniesione do rangi arcybractwa, z przywilejem erygowania konfraterni przy innych kościołach. Bractwo sku-

⁹⁷ AACz, sygn. KP 94, 172.

⁹⁸ AACz, sygn. KP 94, 177.

⁹⁹ AACz, sygn. KP 94, 182.

¹⁰⁰ AACz, sygn. KP 94, 209.

¹⁰¹ AACz, sygn. KP 94, 213.

¹⁰² AACz, sygn. KP 94, 175, 197.

¹⁰³ M. KOSMAN, *Radziwiłłowie, Jerzy kard.*, EK 16, 1133; W. MÜLLER, *Radziwiłł Jerzy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. A. Gąsiorowski – H. Markiewicz – E. Ro-stworowski, Wrocław – Warszawa – Kraków 1987, 229-234.

¹⁰⁴ W. ROSOWSKI, *Solikowski Jan Dymitr abp.*, EK 18, 580-581; K. DOLA, *Katalog arcybiskupów i biskupów rezydencjalnych metropolii i diecezji polskich obrządku łacińskiego*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, red. B. Kumor – Z. Obertyński, Poznań – Warszawa 1979, 266.

biało wiele ważnych osobistości. Należeli do niego m.in. wspomniana Anna Jagiellonka, hetman koronny i kanclerz Jan Zamojski, Lew Sapieha, Mikołaj Pac, wielu biskupów, duchownych świeckich i zakonnych. Najwięcej członków pochodziło ze szlachty i mieszczaństwa. Do bractwa wpisał się w późniejszym czasie nawet król Zygmunt II Waza¹⁰⁵. W tym okresie w wielu kościołach budowano ołtarze ku czci św. Anny i przy nich zakładano bractwa. Kierownictwo duchowe powierzone zostało bernardynom. Członkowie bractwa podczas uroczystości nosili dystynktorium – medal. Na awersie widniał wizerunek św. Anny i Najświętszej Maryi Panny z Dzieciątkiem Jezus, okolonym napisem *Sanc-tae Annae Societas*. Natomiast na rewersie dystynktorium było zdanie *Fructus Charitatis Salus*¹⁰⁶.

Celem bractwa było podniesienie poziomu moralnego oraz pogłębianie wiedzy religijnej swoich członków. W ustawach bractwa podkreślano, że każdy członek powinien umieć i rozumieć pacierz, pozdrowienie anielskie, credo, dziesięć przykazań boskich. We wtorki winni uczestniczyć we mszy św. wotywniej i rozważać Mękę Pańską. Członków bractwa zachęcano do częstej spowiedzi, dawania jałmużny oraz służenia pomocą bliźnim znajdującym się w biedzie. Ponadto bracia i siostry powinni się wystrzegać obmów, konfliktów i pijaństwa. Dwa razy w roku uczestniczyć w nabożeństwie za zmarłych członków bractwa. Szczególnym zadaniem była troska o czystość wiary katolickiej. Takie bractwa z czasem zaczęły działać przy klasztorach bernardyńskich m.in. w Kijowie, Krakowie, Lwowie, Lublinie, Opatowie, Przeworsku i Samborze¹⁰⁷.

W roku 1628 zostało założone również w klasztorze św. Anny, który położony był w granicach parafii Przyrów. Niestety o działalności bractwa przy klasztorze wiele powiedzieć nie można. Zachowana księga zatytułowana „Rejestr zapisanych Bractwa św. Anny, św. Franciszka i św. Antoniego z Klasztoru św. Anny pod Przyrowem 1610-1747” zawiera jedynie spisy przyjętych członków do bractwa¹⁰⁸. Ponadto określone zostały odpusty jakie członkowie bractwa mogli zyskać¹⁰⁹.

¹⁰⁵ I. RUSECKI, *Z działalności duszpasterskiej bernardynów*, 206.

¹⁰⁶ S. CH[ODYŃSKI], *Bractwo*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 2, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1873, 571.

¹⁰⁷ I. RUSECKI, *Z działalności duszpasterskiej bernardynów*, 204-206.

¹⁰⁸ AACz, sygn. KP 94, 1-70.

¹⁰⁹ AACz, sygn. KP 94, 72-74: „Wpisując się do bractwa powinien obrać sobie spowiednika, wszakże z władzą rozgrzeszania rezerwatów od biskupa. Raz w czasie swo-

Członkami bractwa przy klasztorze były osoby znaczące w Kościele polskim, ponadto duchowni z różnych parafii, przedstawiciele szlachty, jak również mieszczanie z Przyrowa oraz znaczniejsi gospodarze z okolicznych miejscowości. Spośród hierarchów można odnotować rządców diecezji oraz biskupów pomocniczych. Do protektorów bractwa zaliczeni zostali: bp Jerzy Albrecht Denhoff (1 IV 1691 r.), bp Aleksander Wyhowski (1705 r.), abp Stanisław Szembek (3 I 1717 r.), bp Kazimierz Łubieński (3 I 1717 r.) oraz bp Michał Szembek (3 I 1717 r.)¹¹⁰.

Z okolicznego duchowieństwa do bractwa zostali przyjęci: ks. Tomasz Aleksy Czarnecki (kanonik i prepozyt z Koniecpola – 27 II 1657 r.), ks. Stanisław Białaczyński (kanonik kurzelowski i proboszcz w Maluszynie), ks. Jan Marcin Biełoński (proboszcz w Dąbrowie Zielonej), ks. Stanisław Fajferowicz (kapelan kaplicy Matki Bożej Szkaplerznej oraz szpitala w Przyrowie), ks. Tomasz Stanisław Pikin (proboszcz w Podlesiu), ks. Adam Pruskowicz (proboszcz w Borzykowej: 1 IV 1691 r.). W 1705 r. do bractwa wstąpili kolejni duchowni: ks. Łukasz Frejowicz (proboszcz w Lelowie i dziekan), ks. Florian Silnicki (proboszcz w Potoku Żłotym), ks. Stanisław Zamorowicz (proboszcz w Żurawiu) oraz ks. Stanisław Żaboklicki (prepozyt pilicki i dziekan lelowski). Pod datą 20 VIII 1712 r. wymieniony został ks. Tomasz Kitawski v. Kiwatski (dr filozofii i proboszcz w Tumlinie). Kilka lat później, dn. 3 I 1717 r. przyjęty został ks. Florian z Silnicy Silnicki (prałat, kanonik smoleński i proboszcz w Potoku Żłotym. Odnotowano również w spisie przyjętych do bractwa ks. Kazimierza Węgleńskiego (proboszcza w Irządzach)¹¹¹.

Spośród osób świeckich, zajmujących znaczące stanowiska, członkami bractwa byli m.in.: podkomorzy sieradzki Zygmunt Przerębski i starosta żarnowiecki Aleksander hr. Tarnowski przyjęci 27 II 1657 r.¹¹².

---

jego życia może otrzymać rozgrzeszenie ze wszystkich swoich grzechów nawet zastrzeżonych stolicy Apostolskiej. W dzień św. Anny może otrzymać odpust (spowiedź, Komunia św.) za grzechy nie wyznane zapomniane. Który brat lub siostra przyjdzie do kościoła i odmówi pięć pacierzy i pozdrowienie anielskie w int. Kościoła świętego, o nawrócenie odszczepieńców, za króla – ten wszystkie odpusty odniesie co ich tylko jest we wszystkich kościołach w Rzymie, i jakby wszystkie stacje rzymskie obszedł. Który brat lub siostra przy mszy wtorkowej św. Anny i żałobnej za braci i siostry będzie 300 dni odpustu. Kto heretyka nawróci, lub bluźniercę napomni, umierającego do sakramentów św. skłoni; kto na procesji Bożego Ciała będzie, będzie u spowiedzi i komunii otrzyma odpust zupełny. W godzinę śmierci gdyby nie mógł ustami wymówić imienia Jezus, a tylko sercem otrzyma odpuszczenie grzechów”.

¹¹⁰ AACz, sygn. KP 94, 29, 37, 41.

¹¹¹ AACz, sygn. KP 94, 11, 26-27, 29, 37, 40-41, 56.

¹¹² AACz, sygn. KP 94, 11.

W roku 1705 przyjęci zostali do bractwa wojewoda sieradzki Jan Koniecpolski, margrabia pińczowski i kasztelan sandomierski Józef z Mirowa Myszkowski, starosta szydlowski Szczepan hr. Przerębski, chorąży sieradzki Stanisław Przerębski oraz skarbnik sieradzki Władysław Kucharski¹¹³.

Przewodnikami duchowymi Bractwa Św. Anny byli miejscowi bernardyni. Do nich należał przywilej wprowadzenia nowych członków do wspólnoty brackiej. Jako pierwszy odnotowany został w 1693 r. o. Gabriel Wojhowski. Trzy lata później, dn. 26 VIII 1696 r. do bractwa przyjął kilkanaście osób kaznodzieja o. Erazm Kozikiewicz. W 1704 r. jako wprowadzający występuje o. Ricchi (Riccius), kaznodzieja klasztorny. W latach 1716-1733 jako przyjmujący nowych członków występuje o. Paschalis Kaszyński, kaznodzieja i promotor miejscowego bractwa. W międzyczasie, okazjonalnie do bractwa wprowadzali o. Daniel Kurnatowski (w 1712 r.), o. Antoni Silnicki, zastępca gwardiana, kaznodzieja główny klasztoru (3 I 1717 r.), o. Jan Żelazkowski (10 IX 1717 r.), o. Szymon Penkiewicz (w 1720 r.) i o. Franciszek Stawski (13 VI 1743 r.)¹¹⁴.

Bractwo miało swoje urzędy i posługi, które pełnili wybierani podczas okresowych kongregacji członkowie mieszkający w pobliskich miejscowościach. Podczas uroczystości w procesjach wyznaczeni byli np. do niesienia krzyża, chorągwi, feretronów, baldachimu itp. Urzędy konsyliarza oraz prowizora wskazują, że członkowie bractwa otaczali opieką ludzi chorych. Zresztą w pobliskim Przyrowie był dom (*domus hospitalis*) przeznaczony dla schorowanych biedaków. Znajdował się w pobliżu kościoła szpitalnego pw. św. Michała Archaniola i miał swojego kapelana¹¹⁵. W roku 1707 obowiązki konsyliarzy pełnili *slawetni* burmistrz Antoni Czajkowski, Maksymilian Podlejski, Franciszek Winogrocki, Wojciech Stanizy (mieszkańcy miasta Przyrowa). Ponadto *uczciwy* Jędrzej Rak z Nowej Wsi. Zaś prowizorami byli *slawetni* Jacek Małogowski oraz Romuald Siwkiewicz z Przyrowa. Obowiązki podskarbiego bractwa pełnił *slawetny* Dominik Węgrecki¹¹⁶.

Jak wynika z zapisów, w latach 1628-1744 do tego bractwa przyjęto 3 957 osób. Była to liczba dość znacząca, sugerująca intensywną działalność bracką. Jednak brak źródeł historycznych uniemożliwia jej wykazanie¹¹⁷.

¹¹³ AACz, sygn. KP 94, 37.

¹¹⁴ AACz, sygn. KP 94, 31, 33, 37, 40, 41, 61, 63, 69.

¹¹⁵ AACz, sygn. KP 94, 37-38.

¹¹⁶ AACz, sygn. KP 94, 38.

¹¹⁷ AACz, sygn. KP 94, 1-70.

2.3. Bractwo Św. Antoniego

Niezwykle popularnym stowarzyszeniem wiernych, działającym przy klasztorach bernardyńskich, było Pobożne Stowarzyszenie Świętego Antoniego z Padwy. Właściwie większość stowarzyszeń na ziemiach polskich pod wezwaniem tego popularnego świętego było założonych przez bernardynów. Pierwsze takie bractwo powstało w 1542 r. przy bernardyńskim kościele św. Antoniego w Kownie. Jednak szczególnie rozwój tych bractw przypada na wieki XVII i XVIII. Na powstawanie bractw Św. Antoniego wpływał przede wszystkim utrwalony kult oraz cześć do obrazów św. Antoniego. Ponadto swoją rolę zaznaczyły w tym względzie różne nabożeństwa, wydawane modlitewniki oraz prywatne objawienia, które stanowiły inspirację do powstawania sanktuariów św. Antoniego, jak to miało miejsce m.in. w Radecznicy na Zamojszczyźnie. Historia rozpoczyna się 8 V 1664 r. Wtedy św. Antoni ukazał się Szymonowi, ubogiemu mieszkańcowi Radecznicy, trudniącemu się tkactwem. Wyraził życzenie, by na Łysej Górze, u stóp której rozpościerała się wioska, postawiono świątynię. Za sprawą biskupa Mikołaja Świrskiego wzniesiono drewnianą świątynię, którą objęli 20 VI 1667 r. bernardyni z prowincji ruskiej. Dzięki ich pracy sława św. Antoniego z sanktuarium radecznickiego stale rosła. Przybywali pielgrzymi, a sanktuarium cieszyło się życzliwością władz kościelnych. Nawet Sejm i król Jan III Sobieski gwarantował opiekę¹¹⁸.

Struktura organizacyjna była jednakowa dla wszystkich bractw i stowarzyszeń antonińskich. Bractwa miały przede wszystkim charakter ascetyczno-kultowy. Niemniej podejmowało również liczne zadania społeczne, szczególnie działalność charytatywną. Podstawowymi praktykami członków bractwa było odmawianie codziennie ustalonych modlitw, uczestnictwo we mszy św. raz w tygodniu, spowiedź i Komunia św. w główne uroczystości patronalne, które obchodzono 13 czerwca oraz 15 lutego. Ponadto w wigilie świąt brackich członkowie zobowiązani byli do postu. Post zalecano również w dowolnie obrane wtorki ku czci św. Antoniego¹¹⁹.

¹¹⁸ O.R. JUSIAK, *Bernardyńskie sanktuaria w Polsce*, w: *Geografia i sacrum*, t. 2, red. B. Domański – S. Skiba, Kraków 2005, 294-295.

¹¹⁹ K. KUŹMAK – E. SOKOŁOWSKI, *Antoni z Padwy*, EK 1, 660-663; S. CH[ODYŃSKI], *Bractwo*, 571-572.

Nie dziwi więc, że i przy klasztorze św. Anny w parafii przyrowskiej, gdzie pieczę sprawowali bernardyni, powstało takie bractwo. Ślady jego istnienia można tylko znaleźć na czterech zaledwie stronicach księgi, znajdującej się w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie¹²⁰. Według zawartych tam informacji wiadomo, że bractwo to funkcjonowało niewątpliwie od 30 V 1724 r. do 26 VI 1747 r., o czym świadczą zapisy osób wstępujących w jego szeregi. Odnotowany też został promotor konfraterni, którym był o. Leon¹²¹. To on przyjmował kolejnych kandydatów. W sumie do bractwa w tym czasie zapisały się 43 osoby (2 członków w dniu 30 V 1724 r., 7 członków w dniu 13 VI 1724 r., 15 członków w dniu 10 VI 1725 r., 18 członków w 1745 r. i 1 członek w dniu 26 VI 1747 r.)¹²².

Szczupłość materiału źródłowego niestety nie pozwala na ustalenie całokształtu działalności powyższego bractwa. Można jednak przyjąć, że Bractwo Św. Antoniego w przyrowskim klasztorze bernardyńskim funkcjonowało w szerszych ramach czasowych, nie tylko w latach 1724-1747.

Zakończenie

W niniejszym artykule zostały zaprezentowane bractwa kościelne istniejące w Przyrowie w wiekach XVII-XIX. Z powyższych ustaleń wynika, że funkcjonowały one przy dwóch świątyniach: parafialnej i klasztornej. Z tą pierwszą było związane najdłużej Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej, ponieważ założono je w 1669 r. i prowadziło ono nieprzerwanie swoją działalność aż po 1907 r. Co najmniej od 1787 r. przy kościele parafialnym istniało jeszcze Bractwo Miłosierdzia Bożego, jednak jak długo ono funkcjonowało nie sposób określić. Przy świątyni klasztornej bernardynów natomiast istniały w tym czasie trzy zrzeszenia kościelne: Bractwo Paska Św. Franciszka (1610-1747), Bractwo Św. Anny (1628-1744) i Bractwo Św. Antoniego (1724-1747). Wszystkie te organizacje dawały członkom możliwość dążenia do pogłębienia i ożywienia życia religijnego, toteż wydaje się, że byli oni w tej dziedzinie swego rodzaju liderami w Przyrowie. Stanowili bowiem bardziej świadomą część lokalnej społeczności, odpowiedzialnej za rozwój ży-

¹²⁰ AACz, sygn. KP 94, 220-225.

¹²¹ AACz, sygn. KP 94, 220.

¹²² AACz, sygn. KP 94, 220-225.

cia religijnego. Nie sposób przejść więc obojętnie obok tego fenomenu, tym bardziej, że dzisiaj postawy religijne parafian, ich zaangażowanie w życie parafii, niejednokrotnie mogą zawstydzają. Niech zatem przypomnienie dobrych czynów i działań wiernych żyjących w XVII-XIX w. będzie bodźcem i zachętą do większego zaangażowania współczesnych chrześcijan w życie Kościoła poprzez m.in. udział w ruchach kościelnych. Szczególnie gdy mogą stać się zaczynem mobilizującym współczesnych do budowania dobra w aspektach duchowym czy gospodarczym lokalnych społeczności, nazywanych w ostatnich latach „małymi ojczyznami”. Przywracając pamięć o chlubnych dziejach, ludzie często uświadamiają sobie, że są spadkobiercami tej lokalnej historii i dumni są z tego, że tutaj żyją i pracują. Przypomnienie przeszłości często pobudza do przywrócenia tego, co było dobre.

Church Brotherhoods in Przyrów (17th – 19th Century) Summary

In the life of the Church religious brotherhoods played an important role. They appeared at the beginning of the fourth century. They acted with the approval of the Church authorities. They owned their organisation and statuses regulating their activity. Every brotherhood had a particular goal of action and the ways of its realization. The members of brotherhoods took care of deepening religious life. In Poland, especially after the Councils of Trent, there was the rebirth of brotherhoods. New catechesis brotherhoods of religious- social and ascetic- cultural nature arose. Holy Mary and saints were taken as the patrons.

On the premises of St. Dorothea parish in Przyrów in 17th – 19th century, there were five different brotherhoods. They worked at temples- in parish, hospital and monastery. At the parish church there was the brotherhood of the Holy Scapular Mary, probably at hospital chapel there was the Brotherhood of Divine Mercy. At the St Ann monastery, where were Bernardines of St Ann, the Brotherhood of St, Francis's belt and the Brotherhood of St. Antony. The ample archival material concerning the Brotherhood of the Holy Scapular Mary allows to present its activity in details. It is emerge from this material that the members of brotherhood were strongly involved in religious life of parish, they took care of sacral sights. They were some kind of elite in parish. Unfortunately,

the documentation concerning the rest of brotherhoods is very poor, but there were evidences that such brotherhood acted in St. Dorothea parish in Przyrów.

Słowa kluczowe: bractwo, kościół parafialny, kościół szpitalny, kościół klasztorny, kapelan szpitalny, promotor bractwa.

Keywords: Brotherhood, parish church, hospital church, monastery church, hospital chaplain, brotherhood promoter.

Bibliografia

I. ŹRÓDŁA

1. ARCHIWALNE

ARCHIWUM ARCHIDIECEZJI CZĘSTOCHOWSKIEJ IM. KS. WALENTEGO PATYKIEWICZA W CZĘSTOCHOWIE (AACz)
sygn. KD 67; KK 193; KM 981; KM 982; KM 983; KM 984; KM 985; KP 88; KP 89; KP 94; KP 218.

ARCHIWUM PARAFIALNE W PRZYROWIE (APPrz)
sygn. brak, Księga wizyt biskupich i dziekańskich 1886-1981.
sygn. brak, Księga do wpisywania kurend, czyli okólników, dyspozycji JE. Ks. Biskupa Dyecezyi Kujawsko-Kaliskiej 1887-1901.

2. DRUKOWANE

Archidiecezja Częstochowska. Katalog 2011, red. P. Wolnicki i in., Częstochowa 2012.
Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro anno Domini 1879, Varsaviae [1879].

Ch[lebowski] B., Przyrów, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9, red. B. Chlebowski – W. Walewski – F. Sulimierski, Warszawa 1888, 224-225.

Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978, red. J. Związek, Częstochowa 1978.

Kodeks Dyplomatyczny Małopolski 1178-1386, t. 1, wyd. E. Piekosiński, Kraków 1876, 302.

II. OPRACOWANIA

Belgrau B., *Nowenna do Matki Bożej Szkaplerznej*, Kraków 2001.

Ch[odyński] S., *Bractwo*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 2, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1873, 551-577.

- Datko A., *Kult maryjny – jego tradycja i znaczenie*, „Przegląd Powszechny” 70 (1982) 1-2, 49-60.
- Dola K., *Katalog arcybiskupów i biskupów rezydencjalnych metropolii i diecezji polskich obrządku łacińskiego*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, red. B. Kumor – Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, 255-303.
- Gogola J. W., *Szymon Stock*, EK 19, 227.
- Jusiak O.R., *Bernardyńskie sanktuaria w Polsce*, w: *Geografia i sacrum*, t. 2, red. B. Domański – S. Skiba, Kraków 2005, 281-296.
- Kaczmarek A., *Bractwo Matki Bożej Szkaplerznej w Przyrowie 1645-1907 (geneza i kult)*, Przyrów 2014.
- Kantak K., *Bernardyni polscy*, t. 2, Kraków 1933.
- Kantak K., *Franciszkanie polscy*, t. 2, Kraków 1938.
- Kapuściński J., *Święta Anna*, EK 19, 384-385.
- Kłoczowski J., *Zakony męskie w Polsce w XVI–XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1970, 483-730.
- Kosman M., *Radziwiłłowie, Jerzy kard.*, EK 16, 1133.
- Kumor B., *Kościelne stowarzyszenia świeckie na ziemiach polskich w okresie przed-rozbiorowym*, PKan 10 (1967), 1-2, 289-356;
- Kuźmak K., *Bractwo kościelne*, EK 2, 1013-1020;
- Kuźmak K., *Bractwa Matki Bożej Wspomożycielki Chrześcijan na ziemiach polskich w XVIII wieku. Studium z dziejów kultu maryjnego i wspólnot chrześcijańskich w dawnej Polsce*, Rzym 1973.
- Kuźmak K. – Natoński B., *Bractwo Miłosierdzia*, EK 2, 1021-1022.
- Kuźmak K. – Sokołowski E., *Antoni z Padwy*, EK 1, 660-663.
- Müller W., *Radziwiłł Jerzy*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. A. Gąsiorowski – H. Markiewicz – E. Rostworowski, Wrocław – Warszawa–Kraków 1987, 229-234.
- Rosowski W., *Solikowski Jan Dymitr abp.*, EK 18, 580-581.
- Rusecki I., *Z działalności duszpasterskiej bernardynów – III Zakonu Św. Franciszka z Asyżu; Bractwa i stowarzyszenia religijne*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 14 (2005), 195-214.
- Wiśniowski E., *Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne” 17 (1969) 2, 51-81.